

УДК 821.111–3

Калініченко Михайло
(Рівне)

**Сенсаційна об'ява Германа Мелвілла
про Шекспіра, Готорна
та про національну літературу**

Тема «Мелвілл і Шекспір» традиційно (у літературознавстві США – з часів появи досліджень Ч. Олсона і Ф. Матіссена; у підрадянському і пострадянському науковому континуумі – слідом за Ю. Ковальовим) розглядається в контексті виключно художніх шукань автора роману про Білого Кита. Дослідники не помічають у Мелвілла особливої схильності до теоретичної рефлексії. Таке ставлення до літературно-критичних напрацювань митця чималою мірою зумовлено неухагою до специфічності північноамериканського романтизму. Домінантною тенденцією не лише мелвіллознавства, а всієї сукупності студій літературного процесу першої половини ХІХ століття залишаються намагання доводити високу, елітарну сутність національного літературного продукту. Парадигмальна зосередженість на гетерогенній високій природі північноамериканського романтизму закриває можливість аналітичного сприйняття творчих контактів його фундаторів з далекою від усталених норм естетики і моральності стихією масової, сенсаційної літератури. Стаття увиразнює специфічну, зумовлену тяжінням до масової сенсаційної літератури, рецепцію творчості Шекспіра у найвідомішому літературно-критичному творі Мелвілла. Есей «Готорн та його моховиння» вперше досліджено на тлі протистояння прибічників елітарної, класичної традиції з творцями масової, сенсаційної літератури, зорієнтованої на смаки й уподобання демократичної читацької аудиторії. Літературно-критичну позицію Мелвілла кваліфіковано як вислід намагань визначити шляхи продуктивної взаємодії естетичних, художніх настанов масової і високої літератур у поступі національного красного письменства.

Ключові слова: Шекспір, масова література, сенсаційна література, висока література, північноамериканський романтизм.

Стан вивченості проблеми. За більш ніж півтора століття студіювання літературно-критичної спадщини Германа Мелвілла не було здійснено жодної спроби звернути увагу на її зв'язки з масовою, популярною літературою Сполучених Штатів. Зокрема, традиційна історія північноамериканського романтизму жодним чином не стимулює уваги до есею «Готорн та його моховиння», створеному Германом Мелвіллом на визначальному, зламному етапі його письменницької біографії. Він прочитується як, безумовно, яскравий, але й не дуже значущий, ледь не вторинний факт літературного процесу. Здолати таке сприйняття потрібно не лише заради необхідності віддати належне авторові. У цьому творі вміщено думки, спроможні спонукати до радикального перегляду історії та здобутків північноамериканського романтизму.

Мета публікації. Стаття увиразнює необхідність розгляду есею «Готорн та його моховиння» в контексті розвитку домінантної складової північноамериканського літературного процесу першої половини XIX століття: масової, сенсаційної літератури.

Есей написано восени 1850 року. До середини століття американська література наблизилася в напруженому протиставленні прибічників елітарної, класичної традиції з творцями масової, нищої літератури, зорієнтованої на уподобання демократичної читацької маси, необтяженої університетською освітою. Адепти високої, благородної (*genteel*) літератури (функціонери та симпатички літературного об'єднання «Молода Америка», рафіновані інтелектуали Нової Англії, Бостонські Браміни) вочевидь програвали. Натомість розкішно буйніла словесність абсолютно іншого штибу – масова, сенсаційна.

Передвістя її панування були помітні ще на початку століття, справжній розквіт припав на тридцяті роки,

III. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

коли з'явилися перші нью-йоркські газети з розряду «penny press»: «Morning Post» Горація Дейвіда Шеппарда та «New York Sun» Бенджаміна Дея. За рік-два кожне велике американське місто отримало подібні видання. Гранично низька вартість і галаслива сенсаційність цілком відповідали купівельній спроможності та невибагливим смакам найбільш бідніших (тобто наймасовіших) верств населення. «Подвійне самогубство», «злочинське викрадення», «жахлива катастрофа», «криваве вбивство» – такими заголовками рясніли шпальти «penny press». До справи долучилися й численні видання у форматі кримінальних памфлетів, біографій відомих злочинців, судових репортажів, дешевих «романів у жовтих обкладинках». То була справжня медійна революція, що справила потужний вплив на американське культурне життя. Масовий читач «підсів» на сенсаційний друкований продукт.

Наклади сенсаційних бестселерів були просто фантастичними для того часу. Одна з перших ластівок – роман Сьюзанни Роусон «Charlotte Temple», надрукований у 1793 році. За життя авторки (померла 1824 року) він перевидавався понад 200 разів. Роман Марії Монк «Awful Disclosures» – типовий сенсаційний витвір про алкоголізм, релігійний мазохізм, проституцію, дітвбивства за стінами католицьких монастирів. Він залишався у продажах до самого початку громадянської війни, загалом читачі придбали понад 300 тисяч його примірників. Суперзірка сенсаційності Джордж Ліппард. Його роман «The Quaker City» (1845) – за атестацією сучасників, «найаморальніша» книга доби. Загальний наклад усіх перевидань близько 400 тисяч.

Жоден із тих, кого на початку двадцятого століття було визнано класиками американського романтизму, не знав подібного успіху, не мав можливості існувати на літературні заробітки. Готорн лише 1853 року спромігся

забезпечити родину, посівши місце консула у Ліверпулі. Засновник трансценденталізму Емерсон за джерело фінансової стабільності мав фамільну спадщину. Торо, його однодумець, грошима просто не переймався. Едгар По спромігся видати двотомну збірку «Гротески й арабески» накладом у 750 примірників. Наклад першої власноруч надрукованої збірки «Листя трави» Вітмена достеменно невідомий. За припущеннями знавців – 500-900 екземплярів. Статистика продажів також невідома, знавці підозрюють, що їх зовсім не було. Навіть уславлені майстри Ірвінг і Купер ближче до середини століття не поклалися на прибутки від літературної праці.

На такому тлі служіння високому мистецтву виглядало справою ледь не безнадійною. Натомість вабив комерційний успіх на ланах сенсаційності. Однак маємо підкреслити: система помислу автора есею «Готорн та його моховиння» була неподібною до стереотипів мислення більшості тодішніх письменників і критиків. Більшість знала лише прості опозиції: або високе – або низьке мистецтво; або елітарне – або масове. Таку поляризацію Мелвілл уважав за неприйнятну. Ще 1846 року саме Готорн схвально відгукнувся про чесноти його першого надрукованого твору, повісті «Тайпі», назвавши її «справжньою сенсацією», вартою уваги кожного американського читача¹. Запам'ятаємо це визначення: «справжня сенсація».

Звісно, Мелвілла не обтяжувала надмірна схильність до теоретичної рефлексії. Але митецьке самоусвідомлення, художня інтуїція скеровували до розуміння: живу цілісність літератури не слід крвати на абсолютно протилежні ланки, на складові, застигли у незмінному протистоянні. Все набагато складніше. Американському

¹ *Parker H. Herman Melville : A Biography (Vol. 1) / Hershel Parker. – Baltimore, Maryland : The Johns Hopkins University Press, 2002. – P. 412.*

III. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

письменництву не уникнути ані впливу високої європейської класики, ані дужого тиску масової, сенсаційної літератури. Легковажити високою складовою – прямувати до митецького зубожіння, деградації. Нехтувати нестримною енергією сенсаційності – простувати до згубного відсторонення від стихій національного буття. Втім, неможливо просто допасувати одне до іншого, скласти до купи елітарне і масове. То ж яким саме чином національна література спроможна поєднати несумісні, але й значущі для її поступу тенденції? В який спосіб із незмісного здатне утворитися неподільне?

Мелвілла надихали думки про те, що письменник – частина своєї доби. Отже, якщо доба використовує мову сенсаційних газет і «романів у жовтих обкладинках», не лишається іншого, ніж опанувати цією мовою, підкорити собі. Противного разу загрожує небезпека наразитися на нерозуміння сучасників, залишитися непочутим.

Завважимо, що есей надруковано у часописі «Literary Word», яким керував Еверт Дайкінк, знаний прибічник високої, класичної традиції. Він нізащо б не погодився на з'яву в його журналі найменших згадок про ницу сенсаційну літературу. В есеї про неї – жодного слова. Але текст написано мовою сенсаційності. Літературно-критичний твір перетворено на справжнє сенсаційне об'явлення про все, що так хвилювало Мелвілла: про американську літературу, про Готорна, котрого вважав за однодумця, про величну постать Шекспіра.

Услід за публікацією він надіслав Дайкінку листа, дякуючи за швидке оприлюднення твору. Написав, що мав побоювання, аби некваліфіковані працівники друкарні не заподіяли текстові якоїсь суто випадкової шкоди. На щастя, все добре, лишень «несуттєві» дрібнички². Насправді то був камінець до редакторського

² Ibid. – P. 775.

городу: виправлення, здійснені Дайкінком, визнано «несуттєвими». Присмак іронії відчутний також у іншому судженні про надрукований текст. Мелвілл назвав його «провокуючим»³. Ніби вибачився: даруйте, що проти волі написалося у такий спосіб... Насправді він тішився: вдалося зреалізувати задум, іще й обминути редактора, прибічника високого мистецтва. Слово «провокуючий» – слово особливе, марковане безпосереднім зв'язком із сенсаційною літературою. Джон Ніл, один із її лідерів, не дарма завважував у романі «Randolph»: «Основою нового американського мистецтва мають бути сповнені життєвої сили та напруження художні перебільшення, що викликають занепокоєння й хвилювання, занурюють читача у стан, близький сновиддю або трансу»⁴. Провокування потужного емоційного відгуку, спричиненого вражаючими, неймовірними, фантастичними, просто брутальними перебільшеннями, було поетикальною прикметою сенсаційної літератури. Конвеєр продукування сенсаційності передбачав стандартизовану читацьку реакцію – нічого зайвого. Провокаційний зміст Мелвіллової есею за метою принципово інший. Він не стандартизує думку – розпросторює обрії читацької чуттєвості, не створює стереотипи – позбавляє від них. Наближає до абсолютно нового сприйняття сутності американського красного письменства. Переконаємося.

Усе починається із анонімності твору. На першій сторінці зазначено: «Написано мешканцем Вірджинії, котрий на липень місяць оселився у Вермонті»⁵. Навіщо

³ Ibid. – P. 776.

⁴ Neal J. Randolph, A Novel / John Neal. – Philadelphia : Carey and Lea Publishing Company, 1823. – P. 184.

⁵ Melville H. Hawthorne and His Mosses (by a Virginian spending July in Vermont) / Herman Melville // Moby-Dick. A Norton Critical Edition / [edited by Hershel Parker and Harrison Heyford]. – New York : W. W. Norton & Company, 2002. – P. 517.

III. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

з'явився нікому не відомий «мешканець Вірджинії», котрий навіть прізвища не має?

Вірджинія та Вермонт – штати, вкрай неподібні не лише за географічним (Південь і Північ) та соціально-економічним статусом (сільське господарство та промисловість). Південь був ще й батьківщиною сенсаційної літератури, тоді як Північ, Нова Англія разом із Вермонтом, уособлювали тяжіння до благородних, високих здобутків. Узвичаєну опозицію Мелвілл підриває у сенсаційній спосіб. Уподобання його прибульця з Півдня незвичайні, надміру незвичайні – сенсаційно незвичайні. Йому б пасувало засвідчувати прихильність до нищої літератури, а він демонструє обізнаність у високому мистецтві. Типова культуральна опозиція Півдня й Півночі піддається руйнації. Власним прикладом «вірджинець» закликає антагоністів: облиште непродуктивне естетичне протистояння, ви маєте більше підстав для єднання, ніж для розбрату.

Які ж, власне, підстави? Про них Мелвілл також розповів мовою провокуючої інтелектуальної сенсаційності. Але, зауважимо, вкрай обережно, оскільки не забував про редакторську пильність Дайкінка.

Його «вірджинець» ретельно добирає визначення, спроможні гідно атестувати незвичайну обдарованість Готорна. Більшість дефініцій запозичена з арсеналу шанувальників високого мистецтва. Йдеться про «лагідні захоплення»⁶, «високий смуток»⁷, «бучний гумор»⁸, про те, що «велична краса цього розуму є похідною від його сили»⁹. Пишномовність словосполук готує, вмотивовує та виправдовує появу слова «геній», уживаного на адресу Готорна: «Усе це лише найменша частина того, чим

⁶ Ibid. – P. 518.

⁷ Ibid. – P. 520.

⁸ Ibid. – P. 521.

⁹ Ibid. – P. 522.

захоплює нас геній»¹⁰. Отже, Готорн – геній. Саме так. Не будемо з'ясовувати, наскільки правий Мелвілл, атестуючи його за допомогою цього слова. До нього жоден із американських критиків на таке не наважувався. Та й згодом ніхто. Втім, згадувати мед, переданий до куті, не слід. Мелвілл скористався провокуючим перебільшенням, сенсаційною надмірністю. Читацьке щире здивування виникає там, де потрібно.

У такий же спосіб до есею введено тему правди життя. Започатковує її появу визнання того, що Готорн є ще й знавцем людських душ. Оцінка слушна, науковці досі не мають заперечень. Але Мелвіллу її замало. Він наполягає, що герой есею обдарований ще й здібністю «глибокого розуміння світу»¹¹. Від його погляду не приховатися таємницям осяйного світла і згубної «темряви»¹², що у своїй сполуці сповивають буття. Готорн знається на правді життя.

Темою правди життя Мелвілл вкотре цілком свідомо провокував новий виплиск читацьких емоцій. Та ще яких! Украй болючих, кореспондуючих із настроями соціального невдоволення, протесту. Слова «правда», «істина» для читача популярної літератури мали специфічні, дражливі конотації. До середини століття Америка простувала в напруженні соціальних, духових конфліктів. Попереду, за десятиріччя, була громадянська війна, зумовлена не лише економічним і державницьким протистоянням Південних і Північних штатів та проблемою чорних невільників. Напливало хмаровиння суцільного економічного, морального хаосу, спричиненого недієвістю егалітаризму адміністрації президента Джексона, всеосяжною фінансовою кризою 1837 року, котра перетворила безвихідь і зубожіння на реальність

¹⁰ *Melville H. Hawthorne and His Mosses...* – P. 525.

¹¹ *Ibid.* – P. 525.

¹² *Ibid.* – P. 526.

III. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

буття більшості родин. Суспільство, засноване на засадах рівності й демократизму, дивним чином починало скидатися на тоталітарне утворення, в якому населення потерпає від свавілля безкарного чиновництва, знахабнєлих політиків, безсоромних правників, нещадних до простолюду фабрикантів, зажерливих фінансових магнатів. Усе це продукувало зневіру, відчай, ненависть і лють. На великі міста східного узбережжя накочувалися хвилі погромів, які чинили так звані «нейтивісти», переконані, що справжніми американцями заслужують бути лише етнічні англосаксонці, протестанти за віросповіданням. Не менш кошмарними були криваві сутички між вуличними бандами, бійцівськими клубами, що ворогували за панування над районами Нью-Йорка, Бостона та інших великих міст.

Несправедливість, страхіття буття надихали професіоналів популярної літератури на особливо галасливу сенсаційність, котра відкривала читачеві жахливу правду про Америку. Демократичні ідеали батьків-засновників і мужніх патріотів занапащено й перекручено, в країні все іде шкереберть. Удавано добропорядна еліта, стовпи суспільства, можновладці та багатії перетворилися на огидних, криводушних і безпринципних хижаків, позбавлених сумління, гідності, релігійних переконань. Двоєдушній еліті незрідка протиставлялися злочинці. Акцентувалося на тому, що грабіжники та вбивці постають не лише жертвами суспільства або протестантами. Вони щиріші – отже, за своєю моральною сутністю кращі за удавано добропорядну еліту. Зокрема, герой відомого роману Джорджа Ліппарда «The Quaker City» рецидивіст, кримінальний авторитет на прізвисько Девіл-Баг поставав людиною, спроможною на великодушні, героїчні діяння. На противагу йому заможні й поважні мешканці Філадельфії попри напускну доброчесність гляділися абсолютно

аморальними. Головний злочинець іншого популярного роману «G'hals of New York» Неда Бантлейна давав таку характеристику суспільству: «Ніде в цій країні немає справжньої доброчесності й порядності, ви не знайдете їх ніде, окрім як серед професійних правопорушників»¹³.

Правда сенсаційної літератури вкорінювала в читацьку свідомість зневіру, відчай, цинізм, заперечувала існування будь-яких суспільних, моральних цінностей. Жодної іншої правди, спроможної не коритися цій темній, безжальній правді, пересічний американський читач, полоненик сенсаційної літератури, не знав та, мабуть, й не хотів знати, оскільки звідки ж їй було взятися?

Отже, слова про те, що твори Готорна оспівують «темряву» буття, провокували читача визнати, що він — «наш лагідний Готорн» – теж долучений до цієї темної, злої правди.

У ряд із темою такої правди велично підводилася нова тема. Тема Шекспіра – концептуальне осереддя есею. Тут найголовніше. Найзаповітніші Мелвіллові думки.

Він вкотре вдавався до інтелектуальної провокації. Наполягав на тому, що правда Шекспірових творів цілком сумірна із правдою Готорна та й загалом всієї американської сенсаційної літератури. Вона така ж похмура, вражаюча, нестерпна. Вона темна, ірраціональна, безкомпромісна й незбагненна: «... це з'явлення інтуїтивної Правди, ніби спалахи на небокраї... саме вони роблять Шекспіра Шекспіром. Промовляючи вустами своїх темних персонажів – Гамлета, Тімона, Ліра, Яго – він утілював у своїх творах таку правду, що будь-яка нормальна, психічно здорова людина вважала б за безумство натякувати на подібне»¹⁴.

¹³ *Buntline N.* The G'hals of New York / Ned Buntline. – New York : Robert M. De Witt, 1850. – P. 134.

¹⁴ *Melville H.* Hawthorne and His Mosses... – P. 526.

III. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

Поставити Шекспіра на один щабель із американськими постачальниками масової друкованої продукції – сенсація, спроможна спровокувати потужну читацьку реакцію. Вона й спровокувала. Наприклад, Готорнова теща, жінка освічена, залюблена у книжки, просто впала в розпач: «Жодній мудрій людині, при всій повазі до літературних здобутків Готорна, не слід насправжки рівняти його з Шекспіром. Шекспіром! Із найвеличнішим представником людства!»¹⁵. Реакція літераторського табору також не забарилася. Генрі Лонгфелло надіслав Готорну два примірники щойно видрукуваного часопису «Literary Word» та листа, в якому запевняв, що вважає зміст есею цілком слухним. Лонгфелло – чільний прибічник високої літературної традиції. Йому, нібито, не було рації вітати спробу рівняти Готорна й Шекспіра. Але ж привітав. Імовірно, Мелвіллова сенсація таки спричинилася до певних зрушень у свідомості майстра високого письменства. Достеменно відомо також, що поява есею зумовила зростання акцій Готорна на ринку друкованої продукції. Тиражі його книг не сягнули накладів «романів у жовтих обкладинках», але зросли суттєво.

Таким чином, сенсаційне об'явлення про Готорна та Шекспіра виявилось результативним. Утім, не лише за комерційною шкалою. Типологічний ряд, що його вибудував Мелвілл: сенсаційна література, Готорн, Шекспір – уявлював його сподівання на резонанс у митецькому середовищі. Реакція Лонгфелло підтверджує, що вони не були марними. Але Мелвіллу праглося більшого.

Наступне речення вартує особливої уваги. Цитуємо мовою оригіналу: «...Lear the frantic King tears off the mask, and speaks the same madness of vital truth»¹⁶. Йдеться

¹⁵ *Parker H.* Op. cit. – P. 725.

¹⁶ *Melville H.* Hawthorne and His Mosses... – P. 525.

про мудру (sane) та водночас безумну, божевільну (madness) життєво значущу правду, котру промовляє король Лір. Мелвілла не лише складно перекладати, інколи навіть нелегко адекватно сприймати прочитане, що засвідчує редакційна правка цього речення, здійснена Дайкінком. Якась нісенітниця, вірогідно, подумав він: мудра та безумна... Помилка? Замість «мудра» написав «стара» (same). Ніби пасує, оскільки Лір – людина не молода... То було єдине виправлення, котре Мелвілл не міг поцінувати як «несуттєве».

У нього божевільний Лір, зриваючи маску, промовляє «мудру й безумну, життєво значущу правду». Дайкінкова виправа позбавляла текст антиномії, принципово важливої для його змісту: Шекспірова правда безумна, але вона й мудра. На відміну від правди ремісників сенсаційної літератури, здатних втілювати лише одну – суто безумну правду. Завдяки зусиллям фахівців-текстологів у немалій частині наступних передруків текст відтворюється без Дайкінкової правки. Цілком природне питання: чи завадила вона авторському провокаційному задуму? Завадила, звісно. Втім, найменшою мірою.

Прочитаємо ще уривок: «Сьогодні світ такий же молодий, як того дня, коли його було створено, ранішня роса на Вермонтському лузі охолоджує мені ноги так саме, як колись охолоджувала Адамові ноги райська роса... Ще не висловлено й мільярдної долі з того, про що слід казати, а те, про що ми вже встигли сказати, лише примножує шляхи до того, що самою долею ми приречені сказати...»¹⁷.

Пригадуєте щось подібне? Книга «Проблеми поетики Достоевського» Михайла Бахтіна: «...нічого остаточного у світі не відбулося, останнє слово світу та

¹⁷ Idid. – P. 530.

III. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

про світ ще не сказано, світ залишається відкритим і вільним, усе ще попереду й завжди буде попереду»¹⁸. Суголосся вражаюче. Між Мелвіллом і Бахтіним історична прірва. Думки ж напрочуд схожі, поєднані енергією впевненого зазирання в майбуття.

Підсумуємо: до яких висновків провокував читацьку чуттєвість цей незвичайний літературно-критичний твір, яку прийдешність американського красного письменства він пророчив? Відтворимо основні провокаційні тези. Дуже коротко.

Ница сенсаційна література царює на ринку друкованої продукції. Промовляє темну, безумну правду про Америку. Читацька свідомість до неї звикла, нічого іншого не сприймає. Майбутнє за літераторами, котрі подібно Готорну, здатні опанувати мовою ниці літератури, справжньою мовою доби. Але сенсаційна безумна правда – не останнє слово світу та й про самий світ. Попереду інше слово, інша правда. Приклад Шекспіра, що промовляв безумну та водночас мудру правду, таку можливість засвідчує. Все ще попереду й завжди буде попереду.

Деталізувати подробиці цього поступу Мелвілл не збирався. Сенсаційне об'явлення подробиць не потребує. До того ж на часі був «Мобі Дік» – прямий вислід його переконань. Готорну він повідомив відразу по завершенню роману: «Я написав злу книгу, але почувуюся непорочним агнцем». Міг би висловитися в інший спосіб: безумну й мудру книгу – було б точніше.

Висновки. Літературознавча спільнота не звертає уваги на те, наскільки міцно пов'язані творчість Мелвілла та й загалом усі здобутки північно-американського романтизму зі стихією сенсаційної

¹⁸ *Бахтин М.М.* Проблемы поэтики Достоевского / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Худож. лит., 1972. – С. 285.

літератури. Навіть нещодавня наступальна активність «cultural studies» нічого не змінила. Однак історико-літературні студії – не застигла царина. Дослухаємося Мелвілла: «Ще не висловлено й мільярдної долі з того, про що слід казати...». Або Бахтіна: «усе ще попереду й завжди буде попереду».